

10. Исаев Ф. Камерал солиқ текширувларини ўтказишда солиқ таҳлиладан фойдаланишни такомиллаштириш //Экономика и образование. – 2021. – № 4. – С. 172-176.
11. Курбанов З.Н., Исаев Ф.И. Налоговый анализ как новое направление экономического анализа //актуальные вопросы совершенствования бухгалтерского учета, статистики и налогообложения организации. – 2017. – С. 246-254.
12. Isaev, F. (2017). Солиқ имтиёзларининг солиқ юки кўрсаткичига таъсири таҳлили. *Iqtisodiyot Va Innovatsion Texnologiyalar*, (6), 294–301. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/9579
13. Исаев Ф. И. Солиқларни таҳлика-таҳлил қилиш методикаси. //Иқтисодий ва инновацион технологиялар" илмий-электрон журнали. – 2021.
14. Isaev, F. (2021). Мол-мулкни солиққа тортишни такомиллаштириш. *Iqtisodiyot Va Innovatsion Texnologiyalar*, (6), 326–333. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/12224
15. Исаев, Ф. (2022). Солиқ таҳлилининг ўрганиш зарурияти. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/720>
16. Курбанов З., Исаев Ф. Солиқ ҳисоби ва солиқ ҳисоботининг баъзи масалалари //Экономика и образование. – 2022. – Т. 23. – № 4. – С. 190-196.
17. Исаев, Ф. (2022). РЕСУРС СОЛИҚЛАРИ ТАҲЛИЛИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕТОДИКАСИ. *Iqtisodiyot Va ta'lim*, 23(5), 171–176. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/742>
18. Isaev F. I. Tax Accounting: Theory and Practice //International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. – 2022. – Т. 9. – № 12. – С. 30-38.
19. Ikromovich, Isayev Fakhridin. "Concept of economic analysis and its structural components." *International Journal of Marketing and Technology* 7.12 (2017): 1-13.
20. Ikromovich, Isayev Fakhridin. "Analysis of the profit tax and its improvement." *International Journal of Research in Social Sciences* 7.12 (2017): 74-85.
21. Jumaev Nadir Hosiyatovich, Rizaev Nurbek Kadirovich, & Isaev Fakhridin Ikromovich. (2023). ORGANIZATION OF TURKIC STATES: INTEROPERATION AND ACCOUNTING SYSTEM. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 13, 116–129. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/245>
22. Нормурзаев У. (2021). Анализ эффективности налоговых льгот и преференций в поддержке определенных секторов с целью дальнейшего повышения инвестиционной привлекательности в Узбекистане. *Экономика и образование*, (6), 82–86. извлечено от <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/285>
23. Нормурзаев У. (2021). Пути эффективного использования налоговых льгот для поддержки предпринимателей. *Экономика и инновационные технологии*, (4), 355–362. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/11954
24. Нормурзаев У. Тадбиркорларни қўллаб-қувватлашда солиқ имтиёзларини бериш орқали самарали усуллардан фойдаланиш йўллари //Экономика и образование. – 2021. – № 3. – С. 91-95.

ДАВЛАТ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТЎҒРИ СОЛИҚЛАРНИНГ ПРОГНОЗЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Хўжақўлов Рамшид Юнусович -
Тошкент давлат иқтисодий университетининг
мустақил тадқиқотчиси

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a68

Аннотация. Мазкур мақолада республикамизда янги тараққиёт стратегиясида солиқ-бюджет тизимини самарадорлигини таъминлаш ҳисобланади. Солиқ салоҳиятини ҳисоблаш формуллари келтирилган шунингдек солиқ-сиёсатини такомиллаштириш, бюджетда харажатлар эҳтиёжларини ва тенглаштириш дастурларининг асосий жиҳатларини аниқлашда мавжуд инновацион усуллар ва услубий ёндашувларни ишлаб чиқишни такомиллаштириш, иқтисодий-математик моделлаштириш ва прогнозлашнинг кенг қўлланилиши усулларини қўллаш таклифлар берилган.

Калит сўзлар: солиқ, бюджет сиёсати, бюджет, солиқ маъмуричилиги, маҳалий бюджет, солиқ салоҳияти, норматив таҳлил, позитив таҳлил, солиқ юки, репрезентатив солиқ ставкаси, ўртача ставка солиқ ҳисоботи, солиқ тушумлари, солиқ имтиёзлари, солиқ ставкаси.

ВОПРОСЫ КОРРЕКТНОГО НАЛОГОВОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ДОХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА

Ходжаколов Рамшид Юнусович -
Независимый исследователь Ташкентского
государственного экономического университета

Аннотация: В данной статье речь идет об обеспечении эффективности налогово-бюджетной системы в новой стратегии развития нашей республики. Приведены формулы расчета налогового потенциала, а также предложения по совершенствованию налоговой политики, совершенствованию развития существующих инновационных методов и методических подходов в определении потребности расходования средств в бюджете и основных аспектов программ выравнивания, а также использование широкой комплекс экономико-математических методов моделирования и прогнозирования.

Ключевые слова: налог, бюджетная политика, бюджет, налоговое администрирование, местный бюджет, налоговый потенциал, регуляторный анализ, положительный анализ, налоговая нагрузка, репрезентативная налоговая ставка, налоговый отчет по средней ставке, налоговые поступления, налоговые льготы, налоговая ставка.

*Khojakolov Ramshid Yunusovich -
Independent researcher of
Tashkent State University of Economics*

Annotation: This article is aimed at ensuring the effectiveness of the tax and budget system in the new development strategy in the country. Formulas for calculating tax potential are also presented, as well as suggestions for improving tax policy, improving the development of existing innovative methods and methodological approaches in determining the needs of the budget and key aspects of equalization programs, the use of comprehensive methods of economic and mathematical modeling and forecasting.

Keywords: Tax, budget policy, budget, tax administration, local budget, tax potential, normative analysis, positive analysis, tax burden, representative tax rate, average rate tax report, tax revenues, tax deductions, tax rate.

Кириш. Давлат бюджети тузумидан ва тараққиёт даражасидан қатъий назар, давлат функцияларини бажариш учун бюджет даромадларининг лозим даражада шакллантириш ҳар бир давлат учун зарур ҳисобланади. Бу вазифа солиқ сиёсатини тўғри юриштида ҳамда бюджет дефицитини қоплаш усулларини танлашда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бугунги тараққиётнинг ҳозирги босқичида республика-мизда маҳаллий бюджетларнинг ролини ошириш, ташаббусли бюджетни жорий этиш билан боғлиқ масалаларини ҳал этиш учун уларнинг даромад манбаларини тўғри прогноз қилиш орқали уларнинг даромадларини кучайтириш долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Иқтисодий нуқтаи назардан, солиқ ва солиқдан ташқари тушумларнинг ўсиши учун қўшимча захира-ларни топиш ва жалб қилиш нафақат маҳаллий бюджетларни тўлдириш, балки замонавий ҳуқуқий маконни шакллантириш, тадбиркорликни ривожлантириш учун шарт-шароитлар, турли ижтимоий йўналтирилган шаҳар дастурлари ва уларни амалга ошириш масаласидир.

Россиялик иқтисодчилардан Ю.А. Власованинг фикрига кўра “Маҳаллий бюджетларнинг даромадли салоҳияти давлат-хусусий шерикликни янада фаолроқ амалга оширишни, солиқ имтиёзларини жорий этиш ва бюрократик жараёнларни тезлаштириш ва соддалаштириш орқали бизнес юриштишни иложи борича осонлаштиришни, ноишлаб чиқариш харажатлари улушини камайтиришни ва ишлаб чиқариш харажатларини кўпайтиришни талаб қилади. Натижада минтақадаги бюджет сиёсати самардорлигининг ошишига олиб келади. Маҳаллий бюджетларнинг даромад салоҳиятини ошириш бўйича комплекс қарор узоқ муддатли истиқболда бутун минтақа иқтисодиёти учун кучли ижобий таъсир кўрсатади”[1]. Яна бир Россиялик иқтисодчи, профессор О.Сухарев барча даражадаги бюджет даромадлари манбаларини тубдан ўзгартириш, бюджет механизмининг рағбатлантиришга йўналтирилган харажатларни самарали фаолият натижаларни жорий этиш ти-

зимини илгари суради [2]. Жумладан, А.В.Брызгалин ўз тадқиқотларида солиқ тушумлари билан солиқ юки ўртасидаги боғлиқларни тадқиқ қилиб унинг солиқ тушумлари прогнозга таъсирини баҳолаган бўлса, В.Г.Пансков ва В.Кынязевлар бюджетни прогноз қилишда солиқ тушумларини прогнозлаштиришнинг аҳамиятини кўрсатиб берган. [3,4].

С.Худойкулов ўз тадқиқотларида эконометрик усуллар орқали давлат бюджети жами даромадларининг 2018-2023 йилларга мўлжалланган прогноз кўрсаткичлари аниқланган[5], А.Агзамов жисмоний шахслардан олинган даромад солиғини 2019-2023 йиллар учун прогноз кўрсаткичларини аниқлаган, PhD У.Пардаев давлат бюджети даромадларини прогнозлаш масалаларини тадқиқ этган, и.ф.д. Ж.Урмонов 2018-2020 йилларга мўлжалланган ягона солиқ тўловининг солиқ тушумлари прогноз кўрсаткичларини аниқлаган [6].

Бизнинг фикримизча бюджети даромадларидаги улушини ортиб бориши, солиқ тўловчилар сонининг ўсиши, солиқ имтиёзлари, солиқ қарзлари ва ортиқча (олдиндан) тўловлар динамикасидаги ўзгаришларига олиб келади. Бундан ташқари давлат томонидан солиқлар орқали тартибга солиш рақобатбардошликка таъсир қилиш омилларидан бири бўлсада, солиқ тизими корхоналарнинг рақобатбардошлигига турли хил йўллар билан таъсир қилади. Солиқ солиш инвестиция ва инновацион жараёнларга таъсир қилиш орқали корхоналарнинг рақобатбардошлигига билвосита таъсир қилади.

Тадқиқот методологияси. Таҳлил жараёнида маълумотларни статистик гуруҳлаш, қиёсий ва трендли таҳлил усулларида фойдаланилди. Мақолада иқтисодчи олимларнинг давлат молия тизимининг долзарб масалаларидан бири сифатида маҳаллий бюджетлар барқарорлигини таъминлашга қаратилган илмий-назарий қарашлари қиёсий таҳлил қилинган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Мамлакатнинг иқтисодий барқарор ривожланишининг юқори бўлиши, солиқ тушумларининг уму-

мий ҳажмида тўғри солиқларнинг улушининг юқори бўлишига сабаб бўлмоқда.

Хорижий мамлакатларда бюджет даромадларининг энг муҳим қисми жисмоний шахслар даромадлари ва корхоналарнинг фойдасига бевосита солиқ солишдан ташкил топади [7].

Хусусан, иқтисодчи олим Ж.Стиглиц Миллий иқтисодиётда бюджет даромадлари ва солиқ тушумлари умуман олганда асосий рағбатлантирувчи молиявий сиёсатни ташкил этади деб таъкидлаган [8].

Шунингдек, бюджет даромадларини макроиқтисодий тартибга солишда фойдаланиш имкониятлари ишлаб чиқариш шароитлари ва натижалари ҳамда иқтисодий муносабатларни ривожланиш даражаси билан боғлиқдир.

Биз тадқиқотимизни бюджет даромадларини ташкил этувчи солиқ тушумларини миллий иқтисодиётга таъсирини панель маълумотлари асосида эконометрик моделларини ишлаб чиқдик.

Панель маълумотларнинг регрессион таҳлили – бу панель маълумотлари бўлган маълумотлар структураси ҳисобланади [9].

Одатда, кесма маълумотлари билан регрессия таҳлилида параметрларни баҳолаш оддий энг кичик квадрат (OLS) деб номланган энг кичик квадратлар усулини баҳолаш орқали амалга оширилади.

Регрессия усули маълумотлар панели энг яхши чизиқли холис баҳолаш (BLUE) бўлган баҳолаш натижасини беради.

Иқтисодчи олим Х.Виллиамларнинг фикрича панель маълумотлари бу вақтнинг бир нечта нуқталарида кузатилган кесмалардан ташкил топган панель маълумотлар тўпламларидир, иккала хусусиятини ҳам намоён қилиши мумкин деб таъкидлаган [10].

Эконометрик моделлаштиришда панель маълумотлари айнан вақтли қаторларда ёки айнан фазовий маълумотларда аниқланмайдиган таъсирларни янада яққол аниқлаш ва ўлчаш имкониятини ҳосил қилади;

Панель маълумотлар моделлари умумий нуқтаи назардан қуйидигича ифодаланади;

Панель маълумотлари индивидуал ҳатти-ҳаракатлар тўғрисида маълумот беради, улар ҳам кесма, ҳам вақт серияси ўлчовларига эга.

Панель маълумотлари T мунтазам вақт оралиғини N та кузатувларни ўз ичига олади.

Панель маълумотлари тенгламаларда it биргаликда қўлланилади. Масалан, x_{it} дейилганда i ҳудудда t вақтдаги кўрсаткични ифодалайди.

Pooled OLS estimator (POLSE)- Панель маълумотлар моделига ёндашув жуда содда, чунки

у фақат вақтли қаторлар ва фазовий маълумотларини бирлаштиради.

Ушбу моделда вақт ва индивидуал ўлчовлар ҳисобга олинмайди, шунинг учун корпоратив маълумотларнинг ҳатти-ҳаракатлари турли даврларда бир хил бўлади деб тахмин қилинади.

Ушбу усул панель маълумотлар моделини баҳолаш учун оддий энг кичик квадрат (OLS) ёндашувидан ёки энг кичик квадратлар техникасидан фойдаланиши мумкин [11].

Шунингдек, i омил ва t вақт бўйича маълумотлари асосида регрессия ҳосил қилинади.

Унга кўра, Pooled OLS estimator модел кўриниши қуйидагича акс этади

$$y_{it} = \beta_0 + \beta_1 x_{1it} + \beta_2 x_{2it} + u_{it} \quad (1)$$

$$i=1 \dots N, t=1 \dots T, NT\text{-кузатувлар сони}$$

Fixed effects estimator (FEE) – эконометрикада қатъий таъсир модели бўлиб ушбу модель параметрлари қатъий ёки тасодифий бўлмаган миқдорлар учун статистикада фойдаланилади [12].

Бу тасодифий эффектлар моделлари ва модель параметрларининг барчаси ёки баъзилари тасодифий ўзгарувчилар бўлган аралаш моделлардан фарқли равишда эконометрика ва статистика каби кўплаб иловаларда ўзгармас эффектлар модели регрессия моделига ишора қилади, бунда гуруҳ ўртачалари ўзгармас (тасодифий бўлмаган) бўлади [13].

Fixed effects estimator (FEE) ўзгармас эффектлар (вақтни камайтирувчи ўзгарувчилардан фойдаланади) қуйидаги кўринишда ифодаланади.

$$y_{it} - \bar{y}_i = \beta_1(x_{1it} - \bar{x}_{1i}) + \beta_2(x_{2it} - \bar{x}_{2i}) + (u_{it} + \bar{u}_i) \quad (2)$$

Random effects estimator (REE) - Тасодифий эффектлар ҳисоблагичи вақт ўтиши билан ўзгариб турадиган ва ўзгармайдиган ўзгарувчиларни кўриб чиқишга имкон беради. Унга кўра вақт ўтиши билан ўзгармайдиган жинс ёки ирқ каби намунадаги шахсларнинг хусусиятлари тасодифий таъсирга киритилиши мумкин, аммо улар қатъий эмас [14].

Эконометриканинг тасодифий таъсирлар баҳоловчиси самарадорликни максимал даражада ошириш учун баҳоловчи ичидаги яъни, қатъий таъсирлар баҳоловчи ва ўртасидаги баҳоловчини бирлаштиради [15].

Бу умумлаштирилган энг кичик квадратларнинг қўлланилиши ва асосий ғоя тескари дисперсияни тортиши ҳисобланади.

Унга кўра модел қуйидигича ифодаланади:

$$y_{it} - \theta \bar{y}_i = \beta_0 + \beta_1(x_{1it} - \theta \bar{x}_{1i}) + \beta_2(x_{2it} - \theta \bar{x}_{2i}) + (a_i - \theta \bar{a}_i) + (u_{it} + \theta \bar{u}_i) \quad (3)$$

θ – кўрсаткичи Random effects estimator (тасодифий эффектлар фарази) да тахмин қилинувчи ҳисобланади. Унга кўра: $\theta = 1 - \sqrt{\frac{\sigma_{\epsilon}^2}{\sigma_{\epsilon}^2 + T\sigma_{\alpha}^2}}$ (4),

$\theta=0$, бўлганда **Pooled OLS** мос келади (α_i бу ерда муҳим эмас)

$\theta=1$ баҳоловчи ичидаги **Fixed effects**га мос келади. (α_i бу ерда муҳим эмас).

Бу ерда Random effects (тасодифий эффектлар) **Pooled OLS (Бирлаштирилган OLS)** ва баҳоловчи ичидаги **Fixed effects**ни ўртача тортилган қиймати ҳисобланади.

Панель маълумотлари асосида эконометрик моделларни ишлаб чиқишда Hausman тести орқали текширилади.

Панель маълумотларни таҳлил қилишда Fixed effects estimator (FEE) Hausman тести собит эффектлар модели ёки тасодифий эффектлар модели ўртасида танлов қилишга ёрдам беради.

Ноль гипотеза - афзал қилинган модель тасодифий эффектлар;

Муқобил гипотеза шундан иборатки, модель ўзгармас эффектлардир. Аслида, тестлар моделдаги ноёб хатолар ва регрессорлар ўртасида боғлиқлик бор-йўқлигини текширади.

Ноль гипотеза шундан иборатки, улар ўртасида ҳеч қандай боғлиқлик йўқ [16].

Миллий иқтисодиётда 14 та ҳудудда 11 йиллик солиқ амалиётларини ЯИМга таъсирини панель маълумотларидан фойдаланиб Pooled OLS estimator (POLSE), Fixed effects estimator (FEE), Random effects estimator (REE) моделлари асосида эконометрик тенгламалар ишлаб чиқилди.

Шунингдек, ушбу эконометрик моделлар бўйича Гаус Марковнинг муҳим шартлари ҳамда улар асосида Durbin Watson, Shapiro Wilk,

Breusch-Pagan ва Hausman тестлари текширилди. Омиллар ўртасидаги мултикоординатлиқ ҳолатини Vif тести ҳам текширилди.

Тадқиқот бўйича эконометрик моделларни ишлаб чиқишда график жадваллар тузилди, кўрсаткичларнинг боғланиш йўналиши ва зичлигини аниқланди.

Бизнинг гипотезамизга кўра, миллий иқтисодиётда юридик ва жисмоний шахсларнинг бюджет тушумида фойда солиғининг ўзгариши ЯИМ ҳажмининг ортишида кучли боғлиқлик мавжуд.

Шунингдек юридик ва жисмоний шахсларнинг бюджет даромадлари бўйича солиқ имтиёзлари ЯИМ ҳажмининг ошишига тесқари таъсир этаишга олиб келади.

Тадқиқот бўйича ишлаб чиқилган эконометрик моделлар бўйича ўзгарувчилар Давлат Солиқ қўмитаси ва Статистика қўмитаси маълумотларидан фойдаланилди.

Улар қуйидагича ифодаланди.

Y - ЯИМ (Ялпи ички маҳсулот) натижавий белги.

X1 - Бюджетга тушум фойда солиғи (Юридик шахс) омил белги

X2 - Бюджетга тушум фойда солиғи (Жисмоний шахс) омил белги

X3- Бюджет даромадлари бўйича солиқ имтиёзлар (Юридик шахс) омил белги

X3- Бюджет даромадлари бўйича солиқ имтиёзлар (Жисмоний шахс) омил белги

Тадқиқот бўйича 2011-2021 йилларда Республикадаги 14 та ҳудуд бўйича натижавий белги ва омил белгилар кўрсаткичларининг таҳлилий график жадвали қуйидаги кўринишга эга бўлди (1-жадвал).

1-жадвал

Pooled OLS estimator (POLSE) эконометрик модели бўйича Гаус Марков 2-шарти [23]

Ўзгарувчи омиллар	Кузатувлар сони	Ўртача қиймати	Стандарт четланиш	Минимум	Максимум
Model	154	9.60936	.7425838	8.270875	11.84136
Y	154	9.60936	.7980603	7.772458	11.71038

Pooled OLS estimator моделига кўра Гаус Марковнинг навбатдаги шартларида Durbin Watson, Shapiro Willke ва Breusch-Pagan тестларини ҳам стата дастури асосида текширилди.

Тешкирув натижаларига кўра, Durbin Watson 0.77 қийматига, Shapiro Willke 0.88 қийматига ҳамда Breusch-Pagan 0.36 қийматига эга бўлган. Юқоридаги тест қийматларига кўра $H_0: y=0$, $H_1: y \neq 0$ $p > 0.05$ бўлганда бош гипотеза маънога эга бўлган.

$$y_{it} - \theta \bar{y}_i = \beta_0 + \beta_1(x_{1it} - \theta \bar{x}_{1i}) + \beta_2(x_{2it} - \theta \bar{x}_{2i}) + (\alpha_i - \theta \bar{\alpha}_i) + (u_{it} + \theta \bar{u}_i) \quad (6)$$

Тадқиқот бўйича Fixed effects estimator (FEE) модел бўйича эконометрик тенглама кўр

саткичлари қуйидаги 4-жадвалда келтирилган.

Random effects estimator (REE) модели бўйича натижавий ва омил белгиларнинг
эконометрик тенгламаси [23]

Y	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
X1	.226	.033	6.81	0	.161	.291	**
X2	.627	.048	13.14	0	.533	.72	**
X3	-.126	.036	-3.54	0	-.196	-.056	**
X4	-.007	.016	-0.44	.663	-.038	.024	
Constant	6.695	.403	16.61	0	5.905	7.485	**
Mean dependent var	9.609		SD dependentvar	0.798			
Overall r-squared	0.860		Number of obs	154			
Chi-square	919.131		Prob > chi2	0.000			
R-squared within	0.866		R-squared between	0.887			

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

2-жадвал бўйича Random effects estimator (REE) моделига кўра омил белгилар мос равишда **0.22**, **0.62**, **-0.12** ва **-0.007** қийматларини ташкил этган, стандарт хатоликлар **0.03**, **0.04**, **0.03** ва **0.01** қийматларига эга бўлган.

ANOVA жадвалидаги ҳақиқий қиймати **Chi = 919.03** қийматини ташкил этиб юқори қийматга эга бўлган.

ANOVA жадвалидаги **R-squared=0.86** қийматни ҳосил қилган.

Тадқиқот бўйича ишлаб чиқилган Fixed effects estimator (FEE) модел куйидаги кўринишга эга бўлди.

$$Y = 0.22X1 + 0.62X2 - 0.12X3 - 0.007X4 + 6.695.17 \quad (7)$$

Random effects estimator (REE) эконометрик модели асосида **Hausman** тести текширилди ва тест қиймати **0.0000** қийматига эга бўлди.

Random effects estimator (REE) эконометрик модели **Hausman** тести бўйича $H_0: y=0$, $H_1: y \neq 0$ $p > 0.05$ бўлганда бош гипотеза маънога эга эмас. Тадқиқотимизда альтернатив гипотеза маъқулланди. **Hausman** тести $p > 0.05$ қийматидан катталигини инobatга олган ҳолда ушбу шарт бажарилмаган.

3. Fixed effects estimator (FEE) модели таҳлили

$$y_{it} - \bar{y} = \beta_1(x_{1it} - \bar{x}_{1i}) + \beta_2(x_{2it} - \bar{x}_{2i}) + (u_{it} + \bar{u}_i) \quad (7)$$

Тадқиқот бўйича Fixed effects estimator (FEE) модели бўйича эконометрик тенглама

$$Y = 0.27X1 + 0.62X2 + 0.03X3 + 0.006X4 + 4.59 \quad (8)$$

Fixed effects estimator (REE) эконометрик модели асосида **Hausman** тести текширилди ва тест қиймати **0.0000** қийматига эга бўлди.

Fixed effects estimator (REE) эконометрик модели **Hausman** тести бўйича $H_0: y=0$, $H_1: y \neq 0$ $p > 0.05$ бўлганда бош гипотеза маънога эга эмас. Тадқиқотимизда альтернатив гипотеза маъқулланди. **Hausman** тести $p > 0.05$ қийматидан катталигини инobatга олган ҳолда ушбу шарт бажарилмаган.

Тадқиқот бўйича ЯИМ, юридик шахсларнинг бюджет тушуми бўйича фойда солиғи, жисмоний шахсларнинг бюджет тушуми бўйича

кўрсаткичлари куйидаги 7-жадвалда келтирилган.

7-жадвалга кўра Fixed effects estimator (FEE) моделига кўра омил белгилар мос равишда **0.27**, **0.62**, **0.03** ва **0.06** қийматларини ташкил этган, стандарт хатоликлар **0.03**, **0.04**, **0.04** ва **0.01** қийматларига эга бўлган.

ANOVA жадвалидаги ҳақиқий қиймати **F=254,07** қийматини ташкил этиб юқори қийматга эга бўлган.

ANOVA жадвалидаги **R-squared=0.88** қийматни ҳосил қилган.

Тадқиқот бўйича ишлаб чиқилган Fixed effects estimator (FEE) модели модел куйидаги кўринишга эга бўлди.

фойда солиғи, бюджет даромадлари юридик шахсларга солиқ имтиёзлари ҳамда бюджет даромадлари жисмоний шахсларга солиқ имтиёзлари ўзаро таъсирини ўрганиш бўйича олиб борилган таҳлиллар ва хулосалар натижасида куйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

1. Панель маълумотлари асосида Pooled OLS estimator (POLSE) модели эконометрик тенглама

Y = 0.18X1 + 0.67X2 - 0.18X3 - 0.01X4 + 7.28 га кўра юридик шахсларнинг бюджет тушуми бўйича фойда солиғининг 1% га ортиши, миллий иқтисодиётда ЯИМнинг 0,18% га ортишига

олиб келади, жисмоний шахсларнинг бюджет тушуми бўйича фойда солиғи 1% га ортиши миллий иқтисодиётда ЯИМнинг 0.67% га ортишига олиб келади, шунингдек, бюджет даромадлари юридик шахсларга солиқ имтиёзлари ҳамда бюджет даромадлари жисмоний шахсларга солиқ имтиёзлари 1%га ортиши миллий иқтисодиётда ЯИМга тескари таъсир этади.

2. Панель маълумотлари асосида Fixed effects estimator (FEE) модели модели эконометрик тенглама

$Y=0.27X1+0.62X2+0.03X3+0.006X4+4.59$ га кўра юридик шахсларнинг бюджет тушуми бўйича фойда солиғининг 1% га ортиши, миллий иқтисодиётда ЯИМнинг 0,27% га ортишига олиб келади, жисмоний шахсларнинг бюджет тушуми бўйича фойда солиғи 1% га ортиши миллий иқтисодиётда ЯИМнинг 0.62% га ортишига олиб келади, шунингдек, бюджет даромадлари юридик шахсларга солиқ имтиёзларининг 1%га ортиши миллий иқтисодиётда ЯИМнинг 0,27% га ортишига олиб келади ҳамда бюджет даромадлари жисмоний шахсларга солиқ имтиёзлари 1%га ортиши миллий иқтисодиётда ЯИМга тескари таъсир этади.

3. Панель маълумотлари асосида Random effects estimator (REE) модели эконометрик тенглама

$Y = 0.22X1+0.62X2-0.12X3-0.007X4+6.695.17$ га кўра га кўра юридик шахсларнинг бюджет тушуми бўйича фойда солиғининг 1% га ортиши, миллий иқтисодиётда ЯИМнинг 0,22% га ортишига олиб келади, жисмоний шахсларнинг бюджет тушуми бўйича фойда солиғи 1% га ортиши миллий иқтисодиётда ЯИМнинг 0.62% га ортишига олиб келади, шунингдек, бюджет даромадлари юридик шахсларга солиқ имтиёзлари ҳамда бюджет даромадлари жисмоний шахсларга солиқ имтиёзлари 1%га ортиши миллий иқтисодиётда ЯИМга тескари таъсир этади.

Биз тадқиқотимизни панел маълумотлари асосида юқоридаги 3 та моделни таҳлил қилганимизда, бугунги кунда миллий иқтисодиётда логистика тизимидаги корхоналарни молиялаштиришда Pooled OLS estimator (POLSE) модели эконометрик тенглама

$$Y=0.18X1+0.67X2-0.18X3-0.01X4+7.28$$

моделини энг оптимал модел деб ҳисоблаймиз.

Моделни ишлаб чиқишда барча шартлардан ва тестлардан муваффақиятли ўтганлиги ҳам алоҳида эътиборга молик.

Шунингдек, Fixed effects estimator (FEE) модели ва Random effects estimator (REE) моделида Hausman тестининг р-қиймати аҳамиятлилик даражасидан ўтган ва биз ноль гипотезани рад этиб ҳолда бирлаштирилган Pooled OLS estimator модели мос келади деган хулосага келдик.

Хулоса ва таклифлар. Мазкур мақола доирасида фойда солиғи, даромад солиғи, айланмадан олинандиган солиқнинг давлат бюджетнинг асосий даромад манбалари бўлган солиқларни хисобланиб, мазкур солиқларни прогноз қилиш доирасида амалга оширган кичик тадқиқотларимиз илмий хулосалари шуни кўрсатмоқдаки, прогноз қилиш ўта мураккаб жараён бўлиб, ҳар бир солиқ тури бўйича прогноз кўрсаткичларига тез ўзгарувчан характерга бўлган кўплаб омиллар таъсир қилади. Шу жиҳатдан олганда бизнинг фикримизча даромад манбалари бўлган солиқларни прогноз қилиш бугунги кунда жаҳон амалиётига кенг қўлланилаётган дастурий маҳсуллардан самарали фойдаланиш фойдадан ҳол бўлмайти ва унинг услубий асосларини ишлаб чиқиш керак бўлади.

Бундан ташқари, мазкур солиқ турлари бўйича бюджетга тушумлар барқарорлигини таъминлаш мақсадида қуйидагилар таклиф этилади.

1) Фойда солиғи бўйича чегирилиши мумкин бўлган захира фондига банк бадаллари миқдорини 80% дан 60% гача камайтириш (Амалда солиқ тўловчилар Солиқ кодексига асосан банклар захира фондига ажратмаларнинг 80 фоизгача қисмини фойда солиғидан чегириш ҳуқуқи-га эга).

2) Айланмадан олинандиган солиқ ставкасини ягона 3 фоиз қилиб белгилаш. Мазкур унификация доирасида чекка ҳудудларда фаолият кўрсатаётган солиқ тўловчилар учун 1 фоизлик имтиёзли ставкани сақлаб қолиш (Амалда Солиқ кодексига мувофиқ айланмадан олинандиган солиқ бўйича фаолият тури ва уни амалга ошириш жойига қараб 22 турдаги ставкалар белги-ланган).

3) Хусусий мулк ҳуқуқи асосида жисмоний шахсларга қарашли мол-мулкни юридик шахсларга сотишдан олинган даромадлари бўйича жисмоний шахслардан олинандиган даромад солиғидан имтиёзни бекор қилиш (Амалда бу имтиёздан жисмоний шахслар солиқ тўлашдан бўйин товлаш мақсадида фойдаланмоқдалар).

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Власова Ю.А., Абрамова А.И. Проблемы укрепления доходного потенциала региональных бюджетов в России на примере калужской области // Креативная экономика. 2015. Т. 9. № 10. С. 1255-1276.
2. Сухарев О.С. Инвестиции в транзакционный сектор и в финансовые активы: влияние на экономический рост. Финансы: теория и практика. 2020;24(3):60-80. DOI:
3. Брызгалов А.В. «Налоговая оптимизация: принципы, методы, рекомендации». -М.: 2002. С.54.
4. Пансков В., Кынязев В. «Налоги и налогообложение». Учебник. -М.: МЦФЭР. 2003.С.61.

5. Худойқулов С.К. Солиқ тушумларини прогноз қилиш методологиясини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (DcS) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси автореферати. 2019 йил. Б. 14-16; 20-21; 28-29.
6. Агзамов А.Т. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш амалиётини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Иқтисодиёт фанлари доктори (DcS) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. <http://diss.natlib.uz>. 2019 йил. Б. 27, 218-220, 225-230.
7. Мурзаева Ф. М. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga bilvosita soliqlarning ta'siri //Журнал Инновации в Экономике. – 2021. – Т. 4. – №. 11.
8. Стиглиц Дж. Экономика государственного сектора/Дж. Стиглиц; пер. с англ. – М.: МГУ, 1997 – с. 73.
9. Rizka Zulfikar, STp, MM "Estimation model and selection method of panel data regression : an overview of common effect, fixed effect, and random effect model"
10. Greene, William H. *Econometric Analysis*, 7th ed., Pearson Education, 2011.
11. Holtz-Eakin, Douglas, Whitney Newey, and Harvey S. Rosen, 1988, "Estimating Vector Autoregressions with Panel Data," *Econometrica*, 56(6), 1371-1395.
12. Fitzmaurice, Garrett M.; Laird, Nan M.; Ware, James H. (2004). *Applied Longitudinal Analysis*. Hoboken: John Wiley & Sons. pp. 326–328. ISBN 0-471-21487-6.¹
13. Gomes, Dylan G.E. (20 January 2022). "Should I use fixed effects or random effects when I have fewer than five levels of a grouping factor in a mixed-effects model?". *PeerJ*. 10: e12794. doi:10.7717/peerj.12794. PMC 8784019. PMID 35116198.
14. Laird, Nan M.; Ware, James H. (1982). "Random-Effects Models for Longitudinal Data". *Biometrics*. 38 (4): 963–974. doi:10.2307/2529876. JSTOR 2529876
15. Gardiner, Joseph C.; Luo, Zhehui; Roman, Lee Anne (2009). "Fixed effects, random effects and GEE: What are the differences?". *Statistics in Medicine*. 28 (2): 221–239. doi:10.1002/sim.3478. PMID 19012297.
16. Beyer, W. H. *CRC Standard Mathematical Tables*, 31st ed. Boca Raton, FL: CRC Press, pp. 536 and 571, 2002.
17. Isaev, F. (2021). Мол-мулкни солиққа тортишни такомиллаштириш. *Iqtisodiyot Va Innovatsion Texnologiyalar*, (6), 326–333. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/12224
18. Исаев, Ф. (2022). РЕСУРС СОЛИҚЛАРИ ТАҲЛИЛИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕТОДИКАСИ. *Iqtisodiyot Va ta'lim*, 23(5), 171–176. Retrieved from <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/742>
19. Isaev F. I. *Tax Accounting: Theory and Practice* //International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. – 2022. – Т. 9. – №. 12. – С. 30-38.
20. Ikromovich, Isayev Fakhridin. "Concept of economic analysis and its structural components." *International Journal of Marketing and Technology* 7.12 (2017): 1-13.
21. Ikromovich, Isayev Fakhridin. "Analysis of the profit tax and its improvement." *International Journal of Research in Social Sciences* 7.12 (2017): 74-85.
22. Jumaev Nadir Hosiyatovich, Rizaev Nurbek Kadirovich, & Isaev Fakhridin Ikromovich. (2023). ORGANIZATION OF TURKIC STATES: INTEROPERATION AND ACCOUNTING SYSTEM. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 13, 116–129. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bigesd/article/view/245>
23. Stata дастури асосида муаллиф томонидан мустақил ишлаб чиқилди